

Yahudi Kutsal Yazılarına Karşı Orta Çağ Müslüman Polemikleri
Medieval Muslim Polemics Against the Jewish Scriptures*

Camille Adang** - Çev. İrem Ceyhan***

Abstract: Camilla Adang is a theologian working at Tel Aviv University's Arabic and Islamic Studies department. She has many studies on Judaism, Christianity and Islam. In this context, she made many analyzes on the books, scholars and religious groups of divine religions. Especially her works on Ibn Hazm, Zahiries, Karaitas and Mu'tazila are remarkable. Although Adang has many studies on Islam and comparative divine religions, since her works are not translated into Turkish, they are not known much. Our aim in this translation is to draw attention to the importance of the text on the one hand and to try to increase the recognition of Adang on the other.

Our translation is about the destruction of the Bible. Adang presented the falsification chronologically to us with the gaze of scholars. In this context, she is; Ali b. Rabban al-Tabarî analyzed Ibn Qutayba, al-Tabarî, al-Maqdisî and Ibn Hazm. The first person she dealt with was Ibn Rabban. In The Islamic Encyclopedia only has a name about he. There is nothing else. Therefore, translation becomes important. With this work of Adang, we have information about the identity, work and method of Ibn Rabban. One of the remarkable points about him is the claim that Adang was a Muslim because of the taxes applied in the period related to him. In the study, Adang analyzed this issue. One of the prominent issues in the study is the attitude of five information dealing with distortion. The first three of these scholars are; Ibn Rabban, Ibn Qutayba and Tabari claimed that the dissolution was only in interpretation. Maqdisî and İbn Hazm also argued that the text was falsified. However, both of them it was seen that they refer to the verses that they thought were referring to Muhammad.

This resource, which I received when I wrote my doctoral dissertation, was published as a chapter in the book titled "Muslim Perceptions of Other Religions" published by Jacques Wardenburg and translated to Turkish by us. I hope that the translation will contribute to the readers and the world of knowledge. I also believe that it will be useful to translate the author's further work.

Keywords: Kalam, Distorted, Bible, Islam, Judaism

* Bu çalışma, Jacques Wardenburg editörlüğünde yayımlanmış "Muslim Perceptions of Other Religions" isimli kitapta bir bölüm olarak basılmıştır.

** Prof. Dr. Tel Aviv University, Faculty of Humanities, Department of Arabic and Islamic Studies

ORCID 0000-0003-1296-2605

adang@tauex.tau.ac.il

*** Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı

Dr., İnönü University, Theology, Kalam Department

ORCID 0000-0002-4244-4983

irem.ceyhan@inonu.edu.tr

Cite as/ Atıf: Adang, C. (Çev.) Ceyhan, İ. (2020). Yahudi kutsal yazılarına karşı orta çağ Müslüman polemikleri, *Turkish Studies - Religion*, 15(1), 113-132. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41464>

Received/Geliş: 23 January/Ocak 2020

Checked by plagiarism software

Accepted/Kabul: 25 March/Mart 2020

Published/Yayın: 30 March/Mart 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

CC BY-NC 4.0

Öz: Camilla Adang, Tel Aviv Üniversitesi Arabic and Islamic Studies bölümünde görev yapan bir teologdur. Kendisinin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamla alakalı birçok çalışması bulunmaktadır. Bu bağlamda o, ilgili dinlerin kitapları, âlimleri ve fırkaları ile alakalı birçok analizler yapmıştır. Özellikle İbn Hazm, Zahiriler, Karailer ve Mutezile ile ilgili çalışmaları dikkate değerdir. Adang'ın İslam ve karşılaştırmalı ilahi dinler üzerine birçok çalışması olmasına rağmen, eserleri Türkçe'ye çevrilmediği için fazla bilinmemektedir. Bu çevirideki amacımız bir taraftan metnin önemine dikkat çekerken diğer taraftan da Adang'ın tanınırlığını artırmaya çalışmaktır.

Çevirimiz Kitab-ı Mukaddes'in tahrifi ile alakalıdır. Adang tahrifi kronolojik olarak âlimlerin bakışlarıyla bizlere sunmuştur. Bu bağlamda kendisi; Ali b. Rabban et-Taberî, İbn Kuteybe, el-Taberî, Makdisî ve İbn Hazm'ı analiz etmiştir. İlk ele aldığı kişi İbn Rabban, kendisi hakkında İslam Ansiklopedisinde adından başka bir şey bulunmamasından dolayı önemlidir. Adang'ın bu çalışmasıyla İbn Rabban'ın künyesi, eseri ve yöntemiyle alakalı bilgi sahibi oluyoruz. Onunla ilgili dikkat çeken noktalardan biri ise Adang'ın onunla alakalı dönemde uygulanan vergi gibi durumlardan dolayı Müslüman olması iddiasıdır. Çalışmada Adang bu konuyu analiz etmiştir. Çalışmada öne çıkan mevzulardan birisi de ele alınan beş alimin tahrife yaklaşımı durumudur. Bu alimlerden ilk üçü yani; İbn Rabban, İbn Kuteybe ve Taberî tahrifin sadece yorumda olduğunu iddia etmişlerdir. Makdisî ve İbn Hazm ise metnin de tahrif edildiğini savunmuşlardır. Ancak yine de ikisinin de Hz. Muhammed'e atıfta bulunduğunu düşündükleri pasukları referans gösterdikleri görülmüştür.

Doktora tezimi yazdığım sırada elime geçen bu kaynak Jacques Wardenburg editörlüğünde yayımlanmış "Muslim Perceptions of Other Religions" isimli kitapta bir bölüm olarak basılmış ve tarafımızca Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Çevirinin okuyuculara ve ilim dünyasına katkıda bulunmasını temenni ederken; yazarın da daha fazla çalışmasının çevrilmesinin faydalı olacağı kanaatimi de paylaşmak isterim.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Tahrif, Kitab-ı Mukaddes, İslam, Yahudilik

Giriş

Yahudilere ve onların müntesiplerine karşı Müslüman polemikleri, İslam'ın kendisi kadar eski bir fenomendir ve bu polemiklerin ilk kaynağı da Kur'an'dır. Onların kendi aralarında şu argümanlar üzerinde polemikleştiklerini görürüz: Yahudiler'in Müslüman düşmanlıkları, külfetli olan Yahudi yasalarının Tanrı'dan Yahudiler için bir ceza olması, Yahudilerin dünyaya aşırı bağlılıkları ve onların liderlerine aşırı derece saygınlık atfetmeleri nedeniyle monoteist yapılarından ödün vermeleridir.(Bouman 1990; Bkz. Maide 5/82, Bakara 2/96, Nisa 4/160, Enam 6/146, Nahl 16/11, Tevbe 9/131; Yahudilere ve onların dinlerine karşı Kur'an'ın bu ve diğer argümanları için bakınız: Busse 1988, 43-51, 58-61, 1988, 43-51; 58-61; G. Vajda 1960, 264-66)

Ancak daha çok sayıda ve önemli olan bir başka polemik argümanı vardır ki bu da Yahudi inancının temelini oluşturan Eski Ahit'tir.(Adang 1996; Fristsch 1930; Goldziher 1878, 341-87; Hirschfeld 1901, 222-40; Matteo 1922, 64-111,223-260; Perlmann 1974, 103-38; Schreiner 1888, 591-675; Bu makalede tartışılacak kutsal yazılarla ilgili argümanlar için bkz. Steinschneider 1877, 320-29; Stieglecker 1935, 72-87, 282-302; Strauss 1946, 182-97; Watt 1955, 50-62) Kur'an'a göre, kendisinden daha önce olan ve yürürlükten kaldırılması gereken(Kur'an'ın kendisinden önce gelen vahyin önüne geçmesi ve diğerini geçersiz kılması ile ilgili şu çeviriye bakabilirsiniz: Araf 7/157 Arberry 1964) bu kutsal metin; Hz. Muhammed'in misyonuna dair referanslar içerir.(Bu bilginin kaynağı için bir önceki nota bakınız.) Aynı zamanda Tevrat'ın Yahudiler tarafından tahrif edildiği de söylenir.(Tahrifle ilgili ayetler: Bakara 2/7579, Nisa - 4/46, Maide 5/13,41; Diğer deliller ise şöyle sıralanabilir: Bakara 2/42, Âl'i-İmran 3/71 gururları nedeniyle gerçeği saptırmaları, Âl'i-İmran 3/187 gerçeği gizlemeleri, kitaplarının bir kısmını gizlemeleri Enam 6/91, kelimelerin yerleri ile oynamaları Bakara 2/59, Araf 7/162; kitap okunurken dillerini bükmeleri Âl'i-İmran 3/78, bazı ayetlerde de Bakara 2/42, Âl'i İmran 3/71,Nisa 4/46 gibi onların suçlandıklarını görürüz)

İlk dört asırda Müslümanlar tarafından doğrudan Yahudilerle alakalı ele alınmış herhangi bir argümana dair veriler elimizde yoktur. Bu yüzyıllarda Müslümanların, Hıristiyanlar tarafından inançlarına karşı yapılan saldırılarla meşgul oldukları görülür.(Süryanice ve Arapça yazar

Hıristiyan yazarlar için bkz. Griffith 1983, 99-146; Hıristiyanlarla ilgili polemikler ve savunmacı Yunanca yazarlar için bkz. Khoury 1969, 1972; Sahas 1972) Bu dönemdeki doğrudan Yahudi dinini ilgilendiren hiçbir reddiye, bibliyograf olan İbn Nedim (ö. 385/995) tarafından bize intikal ettirilmemiştir.(İbn al-Nâdim 1988, 185) Nadiren de olsa Hıristiyanlığa karşı yazılmış olan reddiyelerde mesela Câhız'ın "*Reddî ala'l-Nasara*"(Al-Jahız 1926, 9-38) eserinde olduğu gibi Yahudiliğe karşı argümanlar geliştirildiği de görülür. Fakat bunun dışında, bizim bu konuda bilgiye ulaşabilmemiz için polemiklerden başka kaynaklara dönmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda tarih kitaplarında, kelam kitaplarında, tefsir kitaplarında ve dini inançları savunan diğer ilahiyat kitaplarında Yahudilere ve dinlerine yönelik eleştiriler görülebilir. Ben bu makalede, farklı çalışmalarda farklı şekillerde tartışılan kutsal metin argümanlarını ele almak istiyorum. Kronolojik bir sırayla incelenecek yazarlar ise, Ali b. Rabban el-Taberî, İbn Kûteybe, Muhammed b. Cerîr el-Taberî, Makdîsî ve İbn Hazm'dır.(Bu makalede ilgili yazarlarla ilgili bibliyografik anlamda genel bilgilere yer verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için belirtilen kitabın ikinci bölümüne bkz. Adang 1996)

Alî b. Rabban el-Taberî

Alî b. Rabban el-Taberî(Bouyges 1949, 83-91; Meyerhof 1931, 38-68), İran'ın doğusunda kalan Taberistan'da doğan, Nasturî bir hekimdir. O, Abbasi halifesi Mütevekkil (232/847- 247/861) zamanında, Müslüman olmuştur. Ancak onun bu ihtidasında art niyet gözetilir. Zira onun Halife tarafından yıllardır süren Mutezile hâkimiyetine karşı geliştirdiği ve restore etmeyi amaçladığı Sünnî İslam politikası bağlamında, Müslüman olmayanlara getirilen kısıtlamalardan kaçınmak istediği için Müslüman olduğu iddia edilir.(Lewis 1984, 47-49) İbn Rabban, büyük olasılıkla Halife'nin kendisini görevlendirmesiyle, eski bir Nasturî olarak yeni dinini savunan iki eser kaleme almıştır. Ancak biz çalışmamızda kendimizi sınırlayacağız ve bu eserlerden "*Kitâp el-dîn ve'l-devle fi isbât nubuvvet el-nebî Muhammed*"(İbn Rabban Taberî 1923) temel alacağız.

Bu kitabın amacının, Hz. Muhammed'in yaşamıyla ve getirmiş olduğu ilahi mesajın kaynağıyla ilgili şüpheleri ortadan kaldırmak ve bunu özellikle Hıristiyanlara gösterebilmek olduğu beyan edilmiştir. İbn Rabban kitabında ayrıca kendisinden önce de buna benzer eserlerin başka yazarlarca kaleme alındığından ancak onların başarısız olduklarından bahseder. Ona göre bu başarısızlığın en büyük nedeni ise ilgili yazarların Yahudi ve Hıristiyan kutsal kitaplarını dikkate almamalarıdır.(İbn Rabban Taberî 1923, 20) Zira Süryanice ve buna ek olarak yüzeysel de olsa Yunanca ve İbranice'de bilen İbn Rabban, diğer yazarların aksine Kitab-ı Mukaddes'e de hâkim bir şekilde eserlerini kaleme almıştır.

İbn Rabban eserinde Hz. Muhammed'in neden gerçek bir peygamber olduğunu öncüller halinde açıklar. Buna göre; Hz. Muhammed monoteizmi telkin etmiştir, samimi bir dindardır ve getirdiği yasalar övgüye layıktır. O, mucizeler meydana getirmiş ve bilinmeyen olaylarla ilgili hepsi gerçekleşen kehanetler göstermiştir. Ayrıca Hz. Muhammed ölümünden sonra olacak bazı olayları da önceden haber vermiş, gerçekliğine tanıklık eden bir kitap da getirmiştir. Diğer taraftan O'nun kendi askeri zaferleri ve dinine mensup milletlerin kazandığı zaferler gerçekliğine delalet eden büyük birer işaret olmuşlardır. O'nun mesajını ileten tebliğciler de dürüst ve doğru sözlü kimseler olarak bilinmişlerdir. Son olarak O, son peygamberdir. Zira O gelmeseydi Kitab-ı Mukaddes'te ki kehanetler boşa olurdu. Hâlbuki ilk peygamberler dahi onun geleceğini duyurmuş, O'nun misyonunu anlatmış, geleceği ülkeyi, zamanı, zaferlerini ve takipçilerini dahi bildirmişlerdir.

Bu ve benzeri kriterler hâlihazırda sırasıyla Musa ve İsa'nın peygamberliklerinin doğruluğunun birer kanıtı olarak Yahudi ve Hıristiyan teologlar tarafından da ileri sürülmüşlerdi.(Yahudi Teolog Mugammis, kitabında ilgili kriterler Musa için zikreder ve bu kriterlerin adı belirtilmeyen bir Hıristiyan eserinde İsa'nın kriterleri olarak zikredildiğini söyler.. Mugammis 1989, 262-71) Böylelikle İbn Rabban, Hz. Muhammed'in misyonunun kabulünü de aynı kriterlerle temellendirerek Yahudi ve Hıristiyanların Hz. Muhammed'i kabul etmeme

gerekçelerini ortadan kaldırmak istemiştir. Zira bu peygamberlerden birini kabul edenin diğerlerini de bu kriterlere göre kabul etmesi gerekecektir.

Belirtilen kriterlerin her birine ayrı ayrı değinen İbn Rabban, her bir kriteri ayrı bir bölüm olarak ele almıştır. Bu bölümlerden en uzununu ise –ki neredeyse kitabın yarısını kapsar- Hz. Muhammed’e daha önceki Kutsal Kitaplar’da işaret edilmesi ile ilgili olan kısımdır.(İbn Rabban Taberî 1923, 77-152) İbn Rabban bu bölümde, Kitab-ı Mukaddes’i Hz. Muhammed ve İslam’la ilgili olayları tespit edebilmek için tarar. Bildiğimiz kadarıyla İbn Rabban bu sistemi kapsamlı bir şekilde kullanan ilk Müslüman yazardır. Ancak bu eserden daha erken dönemde Bizans İmparatoru VI. Henry’ye (780-797) teslim edilmek üzere kaleme alınmış olan bir mektup bulunmaktadır. Bu mektup Halife Harun Reşid (786-809) adına Ebu’l Rabi Muhammed İbn el-Leys’e yazdırılmıştır ve Hz. Muhammed’in peygamberliğini Kutsal Kitap bölümleriyle desteklemektedir. Ancak yine de bu risale hem daha küçük ebatlıdır hem de kutsal kitaplara daha az referans içerir.(Safwat 1937, 309-14) Bu bağlamda İbn Leys’in daha önceden var olan Arapça verileri kullanmış olduğu bile düşünülebilir.(Rubin 1995, 21-43) Ancak günümüze bu veriler ulaşmamıştır.

İbn Rabban’ın Kutsal Kitaplar’dan aldığı alıntılardan sadece birkaç tanesi Yeni Ahit’ten bunun dışında kalanların tamamı ise; Yaradılış, Çıkış, Sayılar, İşya, Hezekiel, Daniel kitapları gibi Eski Ahit’tendir.(Bkz. Adang 1996, 264-66) Bunlardan özellikle İşya bölümüne dair olan incelemeler oldukça başarılıdır. Zira Nastûri bir geçmişi olan İbn Rabban tarafından İsa’nın doğruluğuna delil olarak kullanılan bu bölümler çok iyi bir şekilde bilinmekteydi. Bu durumda çoğu zaman İbn Rabban’ın tek yapması gereken elinde olan delilleri Hz. Muhammed için de akla yatkın hale getirmektir. Dahası o, Süryanice “övgü” olup “sh-b-h” harfleriyle karşılık bulan her kelimeyi Arapça “h-m-d” köküne çevirerek kendisine büyük bir cephanelik sağlamış olmuştur. Örneğin; Mezmurlar 48/1-2 de geçen: “*Rab büyüktür ve ancak o övülmeye değer*” ifadesinde ki övülmeye değer kısmını “mahmûd” olarak tercüme ederek aynı anlamlara gelmesi sebebiyle “Muhammed” kelimesine referans göstermiştir.(İbn Rabban Taberî 1923, 76,77,88,90,93) Ancak bu hile sadece Süryanice Kutsal Kitap okuyan Hıristiyanlara karşı kullanılabilirdi. Tabi ki o İbrance olan metinler de aynı sistemi kullanıp peygamberin adının izini süremezdi.

İbn Rabban’ın bu Süryanice “sh-b-h” harflerini Arapça “h-m-d” harflerine dönüştürerek yapmış olduğu çeviri sisteminin kendi icadı olmadığı da görülmektedir. Zira İbn Leys’in risalesinde de “h-m-d” harfleriyle gerçekleşen bu çeviri biçimi tesadüf olmayacak derecede fazla görülmektedir. Yine de İbn Rabban’ın Peygamber’in adını referans gösterebilmek için bu çeviri türünü genişleterek daha fazla yerde uyguladığı söylenebilir.

İbn Rabban ayrıca Peygamberin adını Kitab-ı Mukaddes’te bulmakla kalmamış; peygamberin fiziksel görünümünün de Kitab-ı Mukaddes’te geçtiğini söylemiştir. Buna göre İsa’yı anlatan meşhur bölümde geçen “*bize bir çocuk doğdu, bize hükümeti omuzlarında olan bir çocuk gönderildi*” pasuğunu yorumlayan İbn Rabban, Hz. Muhammed’in omuzlarında ki bene işaret ederek bunun onun peygamberliğinin nişanı olduğunu söylemiştir.(İbn Rabban Taberî 1923, 81)

İbn Rabban bunun dışında, eski Kutsal Kitap’lardan Peygamberin adını bulmak için başka bir yöntem daha kullanmıştır ki bu da numerolojidir. Bilindiği gibi Arap alfabesindeki her bir harfin bir numara değeri vardır. İbn Rabban’a göre, Eski Ahit’in Daniel bölümündeki 12. pasuğun değeri olan 1,335 sayısı Hz. Muhammed’in peygamberliği için bir referanstır. Bu numarasal değer kelime karşılığı ise Hz. Muhammed’in “hatem’ül enbiya” olmasıdır.(İbn Rabban Taberî 1923, 117) İbn Rabban bu açıklamanın diğerlerine göre daha zayıf olduğunu farkındadır. O bu uyarılmanın başka kişiler içinde geçerli olabileceğinin farkındadır. Ama gerçek şudur ki bu referans gösterme durumu pek çok Kutsal Kaynak bölümüyle desteklenebilir.(İbn Rabban Taberî 1923, 118)

İslam’ın doğuşunun çölde olacağı, buradan tüm dünyaya yayılması, Arap dilinin yaygınlaşması, Mekke’ye hac ziyaretinin bir ritüel olması, diğer milletlere karşı zaferler elde

edilmesi ve Müslüman bir krallığın kurulması; İbn Rabban'a göre bunların hepsi Kitab-ı Mukades'te vardır. (İslam'ın çölde doğuşu ile ilgili bkz. Yaratılış 21/20; Mika 4/1; Habakkuk 3/3-13; Arapça'nın yayılması ile ilgili bkz. Yeremya 5/15; Muhammed'in zaferleri ve liderliği ile ilgili bkz. Hoşea 2/12-19). İbn Rabban bu kanıtlarıyla okuyucularını kabule davet eder ve Allah'ın hepsini doğru yola çevirmesi umudu ile görüşlerini paylaşır .(İbn Rabban Taberî 1923, 106). Ona göre bu apaçık delilleri inkâr etmeye devam edenler sağır ve kör olmakla beraber cehennem yolundadırlar. (İbn Rabban Taberî 1923, 85) Sonsuz utanç, sonsuz pişmanlık ve azap onlara düşen pay olacaktır.(İbn Rabban Taberî 1923, 129)

İbn Rabban, dünyanın yeni bir vahye neden ihtiyacı olduğunu da açıklamıştır. Bu nedenlerden birisi Eski Ahit'in Kur'ân'da benzeri bile bulunmayan lanetleme ve adaletsizliklerle dolu olmasıdır.(İbn Rabban Taberî 1923, 27,46) Zira Kur'ân'da Allah affedicidir ve merhamet doludur. (İbn Rabban Taberî 1923, 47) Dahası Eski Ahit, İsrailoğulları'nın tarihini anlatan bir kitap gibidir ve bu nedenle de evrensellik iddia edemez.(İbn Rabban Taberî 1923, 45) Yeni Ahit ise İbn Rabban tarafından övülmüştür. Zira ona göre Yeni Ahit içerisinde ahlaki ilkeler ve yüce bir bilgelik barındırır. Ancak o da yasalarla ilgili pek fazla şey içermez. Eski Ahit'in içerisinde bulunan Mezmurlar kitabı (Zebur) ise, çok güzel ilahiler barındırır ama yasalar geldiği zaman bunların hiçbir işlevi kalmamaktadır. İşya ve Yeremya kitapları ise zikredildiği üzere lanetlemelerle doludur.(İbn Rabban Taberî 1923, 45) İbn Rabban'a göre, Kur'ân, Eski Ahit'te bulunan emir ve yasaları alır ve bunları daha adil, daha insanî hale getirir. Böylelikle Kur'ân kendinden önce gelen vahiylerin hükmünü ortadan kaldırmış ve kısıtlamalardan bağımsız daha özgür bir din inşa etmiştir.(İbn Rabban Taberî 1923, 27) O halde insan sadece Muhammed'e itaat ederek yaratıcısına itaat edebilir.(İbn Rabban Taberî 1923, 134)

İbn Rabban'ın "*Kitâb el-dîn ve'l-devle*"si zikredildiği üzere Hıristiyanlığa karşı yazılmış bir eser olduğundan içerisinde Yahudiliğe karşı kullanılacak çok az argüman bulabiliyoruz. İbn Rabban, Kitab-ı Mukaddes'in her iki mensubuna da kitap üzerinden toplu itirazlar geliştirir ancak örnekleri Eski Ahit'ten verir. Burada doğrudan Yahudilere yönelik tek eleştirisinin onların dinlerinin evrensel olmamasına yönelik olduğu görülür.(İbn Rabban Taberî 1923, 71) Dahası, ona göre Yahudiler'in Tanrı'nın lütfunun bir işareti olarak olması gereken hiçbir askeri gücü ve zaferleri de yoktur. Buna ek olarak Hezekiel kitabında, şarapla sembolize edilen Yahudi halkının, yok edildiği ve köklerinin kazındığı söylenir. O halde bu anlama göre Yahudiler'in gücü yeryüzünden tamamen kaybolmuştur. Bu bağlamda onların yerini başka bir din mensupları almıştır ki bu da Müslümanlardır.(İbn Rabban Taberî 1923, 110)

Tüm bunlara rağmen yine de Yahudiler görmeyi reddetmektedirler. İbn Rabban şaşkınlığını şu cümleleri ile ifade eder: "Bütün bu gerçekleri gören ve bunları sadece görmekten öteye geçemeyen Yahudilere karşı şaşkınlığım çok büyüktür. Onlar illüzyonlarla ve aldatmalarla doludurlar."(İbn Rabban Taberî 1923, 123)

Yazarın Yahudilerle doğrudan iletişimde olup olmadığı eserden tespit edilememektedir. Ancak eserden anlaşılan tek şey İbn Rabban'ın Eski Ahit hakkında da bilgi sahibi olmasıdır. Ya da o bu bilgileri Yahudilikten İslam'a dönmüş birisinden almış olabilir.

Ayrıca İbn Rabban'ın Yunanca, Süryanice ve İbranice kaleme alınan Eski Ahit'in birbirileri arasında tutarsızlıklar barındırdığının farkında olmasına rağmen bu durumun gerçekliğini eserlerinde sorgulamamıştır. Bu çeviriler arasında kasıtlı görülen çarpıtma iddiası makalemizde de ele alacağımız gibi İbn Hazm tarafından tartışılırken, İbn Rabban kitabında bu duruma değinmemiştir. Eğer İbn Rabban bu suçlamayı daha kitabın başındayken yapsaydı, onların bu çarpıtmaları ile Muhammed'in ismini gizlediklerini, peygamberlerinden gelen metni değiştirdiklerini iddia edebilir ve tahrif iddiasında bulunarak elini güçlendirebilirdi. Margoliouth'a göre İbn Rabban'ın düşüşü bu konuda sağlam bir duruş sergileyememesinden dolayıdır. Bu sebeple de eseri yaygınlık kazanamamıştır.(Margoliouth 1930, 168) Bu doğru bir açıklama olabilir zira İbn Rabban'ın günümüze sadece bir yazma eseri ulaşabilmiştir. Ancak olabilesi yüksek bir açıklaması

daha vardır ki bu da İbn Rabban'ın eserinin aynı minvalde yazılmış olan İbn Kuteybe'nin kitabının gölgesinde kalmış olabileceğidir. Zira İbn Kuteybe eserini Müslüman olmayan okuyuculardan ziyade Müslüman okuyucular için yazmıştır.

İbn Kuteybe

Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe(İbn Kuteybe ile ilgili genel bilgiler için bkz. Huseini 1950; Lecomte 1965), 212/838 yılında Kufe yakınlarında doğmuştur ve İran kökenli bir aileye mensuptur. En çok etkilendiği âlimler; kendi çağdaş görüşlerine yakın görüşleri savunan ilahiyatçılar ve filozoflar olmuştur. Bunların başında ise İbn Hanbel (241/855) gelmektedir. İbn Kuteybe'nin ilk çalışmaları İslam'ın en önemli iki kaynağı olan Kur'an ve Hadisler üzerine yapılmış filolojik çalışmalardır. Onun bu çalışmaları Halife Mütevekkil tarafından dini uygulamalardan sorumlu olarak görevlendirilen âlimlerce de olumlu karşılanmıştır. Hatta o, Mütevekkil'in dinde reform hareketine destek sağladığından dolayı, Halife tarafından 236/851 tarihinde Dînever'e Kadı olarak atanmış ve 256/870 yılına kadar da bu görevi sürdürmüştür. Kadılıktan sonra yeniden Bağdat'a dönen İbn Kuteybe, bütün zamanını ve enerjisini çalışmalarını öğretmeye adanmış ve 276/889 yılında da ölmüştür.

İbn Kuteybe'nin modern dönemde ki ilk bibliyografi İshak Musa Huseini, İbn Kuteybe'yi fanatik bir dinci olarak tanımlamıştır.(Huseini 1950, 19,83,89) İbn Kuteybe'nin en büyük eleştirmeni olan Charles Pellat ise onu dar kafalı bir gerici olarak yaftalamıştır.(Pellat 1962, 33,35) Hâlbuki onun İslamî olmayan kaynaklara bakışı oldukça açık-fikirlidir. Hatta biz onun pek çok eserinde Kitab-ı Mukaddes'i referans olarak gösterdiğini görürüz. Ayrıca görünüşe göre İbn Kuteybe, Eski Ahit'te bulunan özellikle yaratılışla ilgili bölümleri ve İsrail peygamberlerinin yaşamlarını konu alan bölümleri karşılaştırabilecek ve gereken yerde tamamlamalar yapabilecek ilk Müslüman olarak doğan yazardır. Zira onun alıntılarının önünde hep şu cümleleri sarf ettiği görülür: "Eski Ahit'te okudum", "Eski Ahit'te buldum", "Eski Ahit'te şöyle der". Bu ifadelere şaşırtıcı derece çok rastlanır.(Georges Vajda 1935, 68-91) Biz bu tarz alıntılarla en çok İbn Kuteybe'nin *Kitâbu'l-Ma'ârif* (İbn Qutayba 1969) isimli eserinde karşılaşıyoruz. Bu kitap İslam öncesi ve İslam döneminde kim kimdir şeklinde bilgi veren bir genel kültür ansiklopedisi gibidir. Bu kitap doğası gereği polemik özelliği taşıyan hiçbir argüman içermez. Ancak, kitabın bir yerinde Eski Ahit'in yakıldığını söylenir. Hatta Ezra ile ilgili olarak onun bu yakılan Eski Ahit yerine yenisini yazdığı söylenir. Bu sebeple de bir grup Yahudi Ezra'ya Tanrı'nın oğlu demişlerdir. (Drint 1995, 65). Eski Ahit'in kaybolan nüshasının restore edilmesi ile ilgili ilk bilgi muhtemelen Ezra'nın kıyametle ilgili apografik kitabı kadar geriye götürülebilir ki bu kitap Müslümanlar arasında da yaygınlık kazanan bir kitap olmuştur. (Ayoub 1986, 3-18) İbn Kuteybe, Kur'an'da geçen "*Üzeyir Allah'ın oğludur*" (Tevbe 9/30) ayeti ile Ezra'nın Eski Ahit'i yeniden restore etmesi arasında bir bağlantı kurmuştur. Ezra'nın bu Eski Ahit'i yeniden ortaya koyan bir figür olarak zikredilmesi durumu çalışmamızda da ele alacağımız Taberî de dahil olmak üzere diğer Müslüman yazarlarda da ele alınan bir konu olmuştur.

Eski Ahit'in kaybolan bir kitap olması İbn Kuteybe'nin gözünde onu hükümsüz kılmamıştır, ona göre Eski Ahit hala tarihi bir kaynak olarak geçerliliğini sürdürmektedir. Tahrif onun için bir sorun teşkil etmemektedir. O, İsa'nın kitabında olduğu gibi Yahudiler'in kitabında da Hz. Muhammed'in geleceğine dair işaretler olduğuna inanır.(İbn Qutayba 1969, 50)

İbn Kuteybe Hz. Muhammed'le ilgili olan bu işaretleri "*Delâi'l-Nubuvve*" isimli eserinde ele almıştır. Fakat bu çalışma günümüze ulaşmamıştır. Ancak onun bu eserinin önemli bölümleri İbn Kayyim el-Cevziyye, İbnü'l Cevzî ve İbn Hazm gibi Müslüman yazarların eserlerinde korunmuştur.(Adang 1992, 17-28)

Hatta elimize ulaşan bu bölümlere dayanarak bile, İbn Kuteybe'nin bu eserinin İbn Rabban'ın "*Kitâb el-dîn ve'l-devle fi isbât nübüvvet el-nebi*" eseriyle içerik ve yöntem açısından pek çok benzerlik barındırdığını söyleyebiliriz. Zira İbn Kuteybe'nin Kitab-ı Mukaddes verileri ile

İbn Rabban'ın kileri karşılaştırdığımızda büyük ölçüde çakıştıklarını görürüz. Fakat İbn Kuteybe İbn Rabban'ın verilerini kullanmış olsa bile –ki birbirleriyle bağlantıları yoktur- o sadece bu verileri kopyalamakla yetinmemiş; *Kitâb el-dîn ve'l-devle fi isbât nübüvvet el-nebî* den tamamen farklı yorumlar yapmıştır. Hatta görünüşe göre o, sözlü ve yazılı diğer kaynaklara da başvurmuştur. Bu da ona yeni veriler sağlamıştır.

İbn Kuteybe, Eski Ahit'in üç durumla hükmünü kaybettiğini söylemiştir. Bunlardan birincisi Eski Ahit'in Yaratılış bölümünde geçen 17/20 ve 19/9 numaralı pasuklardır. Bunlara göre; İsmail'in soyu, Allah'ın elçisi gönderildiğinde büyük bir ulus olacaktır. İbn Kuteybe, peygamberliğin böylelikle İsmail'in soyuna geçtiğini söyler. Zira Krallar Hz. Muhammed'e bağlılıklarını sunmuş, milletler kendilerini ona teslim etmişlerdir. Allah, onun için eski kanunları yürürlükten kaldırmış, Onunla peygamberliği mühürlemiştir. Ve O'nu zamanın sonuna kadar Halife kılmıştır.(Brockelmann 1898, 46)

İbn Kuteybe'nin zikrettiği ikinci durum ise, Eski Ahit'in İşeya bölümünün 42. pasajında geçen ibarelerdir ki bu ibareler Müslüman yazarlarca sıklıkla kullanılır. İbn Kuteybe bu pasajdan alıntı yapar ve der ki: “[Muhammed] Allah'ın tükenmeyen bir ışığıdır. Ve mağlup olmayacak, yeryüzüne kendi kanunlarını yerleştirecektir. Onunla beraber her sıkıntı sona erecek; cinler dahi onun hükümranlığına gireceklerdir.” Ve ekler: “İşte bu pasuklar Hz. Muhammed'in gerçekliği için apaçık bir delildir. Eğer onlar derlirse ‘O, hangi Tevrat’a sahip’ biz de onlara diyeceğiz ki ‘o, size sizin Tevratınız’ın yerini alacak bir kitap getirecek”(Brockelmann 1898, 48)

İbn Kuteybe'nin bu konudaki son delili ise, Yahudilikten İslam'a ilk geçen kişi kabul edilen Hz. Muhammed'in çağdaşı olan Ka'b el-Ahbâr'dandır. Bu alıntıda şöyle der: “Kudüs içerisinde bulunan yıkıntılardan dolayı Tanrı'ya şikâyetinde bulundu ve ona şöyle cevap verildi: Biz sana Eski Ahit'in yerine geçecek yeni kurallar barındıran bir kitap vereceğiz. O bir kartal gibi kanatlarını üzerinde yayacak, yumurtasını gözeten bir güvercin gibi sizi sevecek ve seni sana secde edecek askerlerle dolduracak.”(Brockelmann 1898, 48)

Tüm bunlar göstermektedir ki İbn Kuteybe, Yahudi Kutsal yazıtlarına önem vermektedir ve o bu kaynaklardaki verileri birer polemik argümanı olarak ele almakta tereddüt dahi etmemektedir. Bu alıntılar özellikle çelişkili oldukları düşünülen hadisleri ele aldığı “*Te'vîl muhtelif en-hadîs*” isimli eserinde görülmektedir. İbn Kuteybe bu eserinde, Yahudiliğin külfetli yasalarını Kur'ânî bir perspektifle ayrıntılı bir şekilde almış ve bu yöntemle de Yahudiliğin İslam'dan daha bayağı bir din olduğu göstermeye çalışmıştır. Zira İslam bu ağır ilkeleri yürürlükten kaldırarak, bu ağır yükü hafifletmek için gelmiştir. (İbn Qutayba 1966, 195) Bu konuya bir örnek veren İbn Kuteybe, Yahudilere ait dans etmenin ve evlenmenin iyi olduğuna dair bir geleneği alıntılanmış ve onların bu geleneğe dayanarak dinleriyle “ne kadar geniş ve ne kadar etraflı” şeklinde övündüklerini söylemiştir. Halbuki bu ve benzeri şeylere İslam'da da yer vardır.(İbn Qutayba 1966, 293) Eserin aynı bölümünde İbn Kuteybe, Allah'a dininin yaşanabilir ve kısıtlamalardan uzak olmasından dolayı şükranlarını da sunar.(İbn Qutayba 1966, 325) Bağlam dikkate alındığında İbn Kuteybe'nin bu yaklaşımı, onun Yahudiliğin hükmünü ortadan kaldırma çabası şeklinde de algılanabilir.

İbn Kuteybe eserinde bir zamanlar Yahudi olma ihtimali bulunan birisiyle yaptığı bir münazaraya yer vermesine rağmen, Yahudilerden doğrudan hiç bahsetmemiştir. (Brockelmann 1898, 48) O ayrıca eserinde kendisine Kitab-ı Mukaddes'te geçen ve Hz. Muhammed'e referans gösterilen bölümlerle alakalı yardımcı olan bir Yahudi hükümdardan bahseder(Bu referans için bkz. Jawziyyâ 1905, 76) ancak büyük olasılıkla bu durum bir ütopiyadan daha fazlası değildir.(4/10. yüzyılda yaşayan Şii İmam el-Nûmanî'de aynı örneği yine Yahudi bir otoriteden alınan bilgi şeklinde alıntılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kohlberg 1976, 526) Görünüşe göre İbn Kuteybe, Pellat ve Huseini'nin iddia ettiğinden daha az bağnaz ve dar görüşlüdür. Hatta onun Yahudilerle iletişimde olma ihtimali de hemen reddedilemeyecek bir olasılıktır.(Bkz. Lecomte 1965, 336,429) Ancak İbn Kuteybe'nin olabilecek bu temaslardan bir kere bile övünmediği görülmektedir. Zira o,

Ortodoks Sünniliğin restore edildiği dönemde ilim yapmaktaydı ve böyle temaslara şüphe ile yaklaşılmaktaydı. O yüzden onun bu tavrı hiçte şaşırtıcı değildir.(Lecomte 1965, 430)

El-Taberî

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr el-Taberi (Tabarî 1989, 5-134) (310/923), bir tefsir eseri olan "*Câmiu'l beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*" ve karşılaştırmalı tarih bilgisi vererek; kralları ve yöneticileri anlatan "*Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*" isimli, İslami fırkalarca temel kabul edilen iki önemli eserin yazarıdır. (McAuliffe 1988, 48) Ben çalışmamda zikredilen birinci eser ile araştırmamı sınırlandıracağım.

Taberî'nin tefsiri oldukça değerlidir çünkü bu eser aralarında İbn Abbas gibi Hz. Muhammed'e yoldaşlık etmiş olan erken dönem tefsircilerinin ve Hz. Muhammed sonrası kuşaktaki din âlimlerinin görüşlerini içerisinde barındırır. O eserine herhangi bir mezhepsel yanlılığa yorumlanmış hadisleri kesinlikle dâhil etmemiştir. Zira Taberî tarafından eserine dâhil edilen materyaller gerçekleri ortaya koyuyorlardı, o çok nadir bunlara alternatif materyallere yer vermiştir.(Heath 1989, 185; Taberî'nin metodu için ayrıca bkz. McAuliffe 1988, 47-54) Yine de o açıkça hangi materyali tercih ettiğini eserinde belirtmiştir. Böylelikle de eserde Yahudi kutsal yazılarıyla alakalı görüş ortaya koyan yorumcuların görüşlerini ayrıştırmak daha kolay hale gelmiştir. İbn Kuteybe'nin tahrifin gerçekleştiğine dair bir delil olarak açıkladığı ayetlerin yorumlarının ve eserde Yahudilere yöneltilen diğer eleştirilerinin incelenmesi; bize onun konu hakkındaki görüşlerini aşağıdaki şekilde özetleme imkânı vermiştir.

Allah, İsrailoğulları ve onların soyuyla yani Yahudilerle; Hz. Muhammed'in gelişine işaret eden Eski Ahit metinlerini duyurmaları ve ayrıca O'nun peygamberliğine inanmalarını da zorunlu kılan bir anlaşma yapmıştır. Fakat onlar bu söyleneni yapmamakla beraber üstüne bir de Muhammed'i yalancı olarak lanse etmişlerdir. Böylelikle de onlar, Allah ile olan ahitlerini bozarak, Allah'ın rahmetini ve cennete girme şanslarını ebediyen kaybetmişlerdir.(Tabarî 1961a, 412,557,559,560,563, 1961b, 254, 1961c, 272, 1961d, 124)

Musa zamanında yaşayan İsrailoğulları Tanrı ile olan anlaşmalarını bozduklarında, Tanrı onların kalplerindeki saflığı onlardan almıştır. Böylelikle de onlar, Tanrı'nın elçilerine vermiş olduğu bilgileri yanlış aktarmaya ve onları değiştirmeye başladılar. (Tabarî 1961d, 126-29) Musa, İsrailoğulları'na pişmanlıklarını ifade etmelerini söylediğinde bu sefer de onlar kullanmaları gereken ifadeleri değiştirdiler.(Tabarî 1961b, 112,116, 1961e, 178) Taberî onların bu davranışlarının sözlü bir çarpıtma olduğunu açıkça ortaya koyar ve Allah'ın sözünün yazılı metninin bundan etkilenmediğini söyler. Aynı durum Musa'ya Sina Dağı'nda eşlik eden ve Tanrı'nın sözünü duymalarına izin verdiği 70 yaşlı için de geçerlidir. Onlardan bazıları halklarının yanlarına döndüklerinde, Tanrı'nın sözünden başka beyanları aktarmışlar ve bu sözleri değiştirmişlerdir. Ancak Taberî tarafından da açıkça belirtildiği gibi onların çarpıttıkları yazılı olan Eski Ahit (Tevrat) değildir.(Tabarî 1961b, 247)

Böylece tahrif Musa'nın zamanında gerçekleşmeye başlamış ve Hz. Muhammed'in döneminde de devam etmiştir. Onlar kendi elleriyle daha sonraları aralarında bulunan cahil insanların ellerine geçecek olan ve Tanrı'nın vahyinin bir parçası olarak kabul edilecek(Tabarî 1961b, 259, 262, 264, 265, 269, 273, 1961d, 129) bir şeyler yazmışlardır. Taberî'nin yorumuna göre, Kur'ân, Medine Müslümanlarına Yahudi kasabalarının iman edeceklerine dair herhangi bir beklentiye girmemeleri için bir uyarı yapmıştır zira onlar atalarının kendi kulaklarıyla duydukları Tanrı'nın sözünü küçümsemekten bile kaçınmamışlardır. O halde onların kitaplarında bulunan Hz. Muhammed ile ilgili ifadeleri çarpıtmaları ve Peygamberi bir yalancı şeklinde göstermeleri kimseyi şaşırtmamalıdır.(Tabarî 1961b, 111,244)

Taberî, İsriloğulları'nın Tanrı'ları ve Musa'ya karşı besledikleri düşmanlık ile soyları olan Yahudiler'in Allah'a ve Hz. Muhammed'e karşı sergiledikleri düşmanlığın paralellik gösterdiğini söyler.(Tabarî 1961b, 111, 249, 1961d, 125,133) Taberî'nin gözünde en çok suçlanması gereken

kişiler ise Eski Ahit'i yok sayan ve kendi cahil din adamlarını dahi yanıltan hahamlardır. Zira onlardan yalan söylemeye son verenler zikredilen gerçeklerin Kutsal Kitaplar'ının bir parçası olduğunu bilirler. Ancak onlardan yalan söyleyenler inkar edilemeyecek bir şekilde Allah'tan geldiği bilinen Hz. Muhammed'in peygamberliğini ve mesajını kabul etmediler.(Tabarî 1961a, 410, 554, 572,575) Hatta Hz. Muhammed'in zamanındaki hahamlar, Eski Ahit'te geçen Hz. Muhammed'le ilgili açıklamalar hakkında herkesten daha bilgili olmalarına rağmen onu kınamışlardır. Hâlbuki onlar bilmeliler ki kendi kitaplarında açık bir şekilde geleceğine dair referanslar bulunan Peygamberi yalancı olarak kınamaları aslında kendi kitaplarını da kınama anlamına gelmektedir.(Tabarî 1961a, 554)

Hahamlar, Kur'an'da dünyevi güç ve arzularından dolayı bildiklerini gizlemelerinden dolayı uyarılırlar. Yine de onlardan bazıları Eski Ahit'in yanı sıra kendi yorumlarını kattıkları bir kitap yazıp(Tabarî 1961b, 270) çarpıtmalar yapmışlardır. Onlar, Müslümanların bu kendi çarpıttıkları kitabı Tanrı'nın sözü ve mesajı şeklinde görebileceklerini düşünmüşlerdir. Hâlbuki Allah'ın asla böyle bir vahyi olmamıştır.(Tabarî 1961f, 535) Böylece onlar Tanrı'nın kitabında aslında olmayan şeyleri eklemiş olmuşlardır. (Metne göre Taberî bu eklemeyi sözlü bir ekleme olarak anlamış, yazılı metin de herhangi bir ekleme şeklinde değerlendirmemiştir.) Bu Yahudiler, yaptıkları çarpıtmalarla Hz. Muhammed ve onun dinini küçümseyen bir yaklaşım içerisinde olmuşlardır.(Tabarî 1961g, 433) Taberî açık bir şekilde bu çarpıtma sözünden ne anladığını da belirtmiştir. Buna göre Allah'ın sözünü çarpıtma Taberî için; onun anlam ve yorumunu değiştirmek ve onun gerçek anlamını başka bir anlama evirmektir.(Tabarî 1961b, 248, 1961g, 432,435)

Bu yanlış beyanlarının en açık örneği Hz. Muhammed'e zina eden bir Yahudi çift getirildiğinde, Peygamberin onlardan bir karar vermelerini istedikleri zaman meydana gelmiştir. Peygamber onları kendi kanunları ile cezalandırmak istemiş ve onlara Eski Ahit'te bunun cezasının ne olduğunu sormuştur. Yahudiler ise ona doğruyu yani recm cezasını söylemek yerine, Eski Ahit'e göre bunun cezasının kırbaçlanmak ve yüzlerinin karartılması (yakarak) olduğunu söylemişlerdir. Ancak Hz. Muhammed gerçeği öğrenmiş ve zina yapan çifti recm ettirmiştir. Zikredilen bu tahriften yine hahamlar sorumlu tutuldular zira onlar bu seferde Tanrı'nın kitabında ki zina ile ilgili hükümleri değiştirmişlerdi. (Burton 1977, 68-86, 1990, 129-56; Wüstenfeld 1958) Bu bağlamda Kur'an'da onların kitaplarında geçen bazı gerçekleri açığa vurdukları bazısını ise halklarından gizlediklerine dair geçen ibareyi yorumlayan Taberî ise, onların Hz. Muhammed ve onun peygamberliği ile ilgili olan imaları gizlemeyi tercih ettiklerini söylemiştir.(Tabarî 1961h, 526)

Taberî'nin tefsirinde Eski Ahit'in (Tevrat) kaybolduğuna ya da tarihin herhangi bir döneminde yok olduğuna dair bir düşünce görülmez. Ancak *Annales* isimli eserinde o, Eski Ahit'in yakıldığını ve kaybolduğunu fakat Ezra'nın mucizevi bir şekilde onu yeniden restore ettiğini söyler:

İsrailoğulları Filistin'e döndükleri zaman hiçbir Kutsal yazıya sahip değillerdi, onların bu kaynakları ele geçirilmiş ve yakılmıştı. Ezra, Babil'den Filistin'e dönmüş, günlerini ve gecelerini yalnızlık ve üzüntü içerisinde geçiren bir mahkûmdu. O susuz vahalarda ve vahşi doğada, hüznün içerisinde Eski Ahit için ağlamaktaydı. Bu sırada bir adam ona yaklaştı ve dedi ki: Ezra, neden bu kadar üzüntü içerisinde? Ezra'da şöyle cevap verdi: Tanrı'nın Kutsal Kitabı ve bizimle yaptığı ahitin yok olmasından dolayı bu kadar üzüntü içerisindeyiz. Öyle büyük günahlar işledik ki Tanrı'nın gazabı bizi buldu ve Tanrı bize düşman oldu. İnsanlarımız öldü, ülkemiz yerle bir edildi ve kutsal kitabımız yakıldı. Bu bizim varoluşumuzun ve hayatımızın anlamıydı ancak artık yok. Ağlamayayım da ne yapayım? Adam cevap verdi: Senin için bunların geri dönmesini ister misin? Ezra sordu: bu mümkün mü? Adam "Evet" diye yanıtladı. Sonra adam devam etti: Hızlıca geri dön ve kendin ile giysilerini temizle. Sonra da yarın yine aynı yerde ol.

Ezra geri döndü ve kendini temizledi sonra da söylenen yere gitti. Ezra oraya oturdu ve uzaklardan elinde bir kap dolusu su olan bir adam geldi, - o, Tanrı tarafından gönderilmiş bir melekti- suyu içmesi için Ezra'ya verdi. Ve Eski Ahit (Tevrat), Ezra'nın zihnine hediye edildi.

Sonra Ezra, İsrailoğulları'nın yanına döndü ve Eski Ahit'i onlar için yazdırdı. Böylelikle onlar artık emir ve yasakları neye inanıp neye nasıl uymaları gerektiğini bilebileceklerdi. Onlar artık Eski Ahit'i daha önce hiç sevmedikleri kadar seviyorlardı. Zira Eski Ahit onlar için yeniden onların yanındaydı. Ezra bu Kutsal Kaynağı uygulamak için onların arasında kaldı. Daha sonra ise öldü. Zamanla İsraililer, Ezra'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu düşünmeye başladılar. Daha sonra Tanrı onlar için daha önce yaptığı gibi yeniden bir Peygamber gönderdi ve onunla beraber Eski Ahit'in izinde yaşamalarına olanak sağladı.(Tabarî 1879, Ayrıca bkz. 1987, 64)

Görünüşe göre Taberî, o dönemde bazı hahamlar tarafından yazılmış ve cahil Yahudiler tarafından Tanrı'nın sözüyle karıştırılmış olan ikinci bir metnin var olduğunu düşünmektedir. Taberî'nin kendi neslindeki Yahudiler'in Musa'nın gerçek kitabı yerine bu ikinci metni kullandıklarına dair şüphelenmesi imkan dahilindedir. Zira o, tarihle ilgili eserinde Yahudi kutsal metninden bahsederken “Yahudiler'in bugün sahip oldukları Eski Ahit” şeklinde bir ibare kullanmaktadır. (Tabarî 1879, 16, 1989, 184). Bu da onun, kendi dönemlerinde eserlerinde çokça Kitab-ı Mukaddesi içeren materyaller kullanan İbn Kuteybe ve Yakubî gibi yazarların aksine eserinde neden Tevrat lafzını kullanmadığını açıklamamıza yardımcı olur. (İbn Qutayba 1969, 9-52; Yâqûbî 1960, 5-67) Diğer yandan Taberî, eserlerinde Müslüman otoritelerin güvenilir kaynakları dışında kendisine ulaşan bu konudaki hiçbir materyali kullanmamıştır. Bu yüzden de onun ana kaynağı olan bu otoritelerin, Hz. Muhammed'e dair referanslar eklenmiş olan Kitab-ı Mukaddes bilgilerini kendisine verebilmeleri mümkündür. Zira bu da Eski Ahit'in İşya kitabı ve Kur'ân'ın bir kombinasyonu şeklinde olur ki bu da bizi Ali b. Yaşar'a götürür, o der ki:

Abdullah b. Amr ile karşılaştım ve ona Eski Ahit'te ki Allah'ın elçisine ilişkin açıklamaları sordum. O da cevap verdi: “Evet, Allah tarafından hem Eski Ahit'te hem de Kur'ân'da bu konuda aynı minvalde tanımlamalar vardır. Buna göre: “Ey Peygamber, biz seni şahitlik etmen ve iyi şeyleri pekiştirip kötü şeylere karşı uyarman için gönderdik” (Ahzab 33/45); ve seni uluslara barnak kıldık. Sen benim habercimsin ve ben seni güvenilir olarak isimlendirdim. O ne sert ne kaba ne de sokaklarda ağlayan biri değildir. O, kötülüğü kötülükle karşılamaz, affeder ve bağışlar. Çarpık düşünceli ulusların sözleriyle onu muhatap kılmayız. Zira Allah'tan başka ilah yoktur ve biz kavramayan kalpleri, işitmeyen kulakları ve görmeyen gözleri onunla açacağız.”(İbn Sa'd 1957 Aynı alıntıyı bu eserde de görürüz. ; Ayrıca bkz. Rubin 1995, 30)

Makdisî

Çalışmamızın şimdiye kadar ki bölümünde ki yazarlar; Kur'ân'da referans gösterilen Eski Ahit'te ki tahrifin metinde değil, temsil edilenler tarafından bizlere aktarılan kısımlarda yani yorumda olduğunu iddia edenlerdi. Ancak Makdisî bunlardan biri değildir.

Büyük olasılıkla bir Şii olan Ebu Nasr Mutahhar b. Tâhir b. Makdisî(Makdisî ve çalışmaları ile ilgili bkz. Khalidî 1976), neredeyse bir ansiklopedi ebatında olan “*el-Bed ve't-târih*” isimli eserin yazarıdır.(Maqdisî 1899) Eser 355/966 yılı civarında Sicistan'ın Büst vilayetinde, Samani hanedanı liderinin emriyle yazılmıştır. Yazarın nisbesinden Kudüs'ten geldiği anlaşılır ancak biz bunun dışında onunla ilgili hiçbir şey bilmiyoruz. Onun çalışmaları gezmiş olduğu şehirler ve bölgelerden birçok referanslar içerir. Bu bağlamda o, Beytü'llahim, Kahire, Yukarı Mısır ve Basra gibi yerleri dolaşmış ve buralarda Yahudi âlimlerle tartışmalar yapmıştır. O ayrıca Mekke'ye gidip hac ziyaretini gerçekleştirmiş buradan da İran'ın büyük bir kısmını seyahat etmiştir. Ancak onun tüm bu seyahatleri, Samani idaresinin hangi pozisyonundayken ya nasıl yaptığı bilinmemektedir.

Ondan geriye kalan tek şey olan “*el-Bed ve't-târih*” kitabı, geçmişten günümüze kronolojik olarak sunum yapan bir tarih kitabı olarak adlandırılmaz zira o, içerisinde oldukça güçlü teolojik argümanlar barındırır. O yaratılış ve daha sonradan yaratılanları ele almadan önce; yaratılanlardan önce ne olduğu konusunu “Tanrı” adı altında birkaç başlıkta tartışır. Daha sonra Adem'den önce ne yaratıldığını inceler ve bu başlık altında birçok teolojik problemle uğraşır. O birçok önemli noktada Müslüman dogması ile içlerinde Yahudiliğin belirgin bir şekilde göze çarptığı diğer dinler arasında karşılaştırmalar yapar. Bu sebeple de o, dinleri karşılaştıran bir öğrenci gibi düşünülebilir.

Mesela o, Mesihî dönem ve öbür dünya ile ilgili birtakım Yahudi grupların ve bireylerin görüşlerini verir ama maalesef onların kim olduklarını belirtmez. (Bu konuda daha fazla örnek için bkz. Adang 1996, 84,126) O tartışmalarında, çoğunlukla Yahudiler tarafından kendi görüşlerini desteklemek için eklenmiş olan Kitab-ı Mukaddes pasajlarına yer verir. Makdisî için Yahudilikle ilgili bilgi verenler, Yahudi mezhebini, inançlarını ve geleneklerini daha iyi aktarabilmek için ana kaynak olmalıydılar.(Maqdisî 1899, Vol.5, 29) Makdisî görünüşe göre bu sözlü kaynaklarla da sınırlı kalmamış yazılı kaynaklarla da bilgisine takviyelerde bulunmuştur. Zira o kitabında sık sık “*Shara’i al-yahûd*” isimli gizemli bir kitaptan bahseder ve alıntılarında her zaman doğru olmasa da sıklıkla “Eski Ahit’in çevirisinden” bir şeyler okuduğu belirtir. Ayrıca yazar eserinde Gayrimüslim yazarlara ve bilginlere danışmasını da savunarak onlardan aldığı bilgilerin Kur’ân ve İslam’ın öğretileri ile çelişmediğini söyler. Zira o, İslam’ın öğretileri ile uyuşmayan metin ve görüşlerin doğrudan reddedileceğini de belirtir.

Makdisî’nin Eski Ahit’e karşı tutumu kararsızdır zira o bir taraftan Yahudiler’in onu tahrif ettiklerinden dolayı dikkatli kullanılması gerektiği konusunda uyarırken; diğer taraftan da Eski Ahit’te ki bazı pasajları Hz. Muhammed’e referans olarak yorumlar ve kullanır.

Makdisî’nin iddiasına göre Eski Ahit Yahudiler tarafından tahrif edilmiştir ve bu tahrif en başından itibaren metinde de meydana gelmiştir. Musa’nın hayatı boyunca, onunla beraber Sina dağında ilahi vahye tanıklık etmiş de olan 70 yaşlı bu ilahi vahyi çarpıtmışlardır. Nebukadnezar tarafından yakılan Eski Ahit’i yeniden inşa eden yazar Ezra’nın ölümünü takiben de metin daha da fazla bozulmuştur. Makdisî’ye göre bu olay şöyle vukuu bulmuştur:

Yahudiler’in söylemine göre Nebukadnezar, Kudüs’ü yerle bir edip, Eski Ahit’i yakıp İsrailoğullarını Babil’e sürgün ettiğinde, Ezra onlara yeniden verene kadar Eski Ahit yok olmuştur. Ezra ömrünün sonunda Eski Ahit’i yazdırmış ve bundan kısa süre sonra da ölmüştü; bunun gibi tarihi ve efsanevi bilgiler ise bilgin kimselerden öğrenilmiştir. Ezra dikte ettiği kitabı ölmeden önce öğrencilerinden birine teslim etmiş ve kitabı insanlara okumadan önce kendisinin okumasını emretmiştir. Öğrencisi de ondan Eski Ahit’i almış ve sonrasında da onu kopyalamıştır. Bilgin kimseler bu öğrencinin metni bozduğunu ona eklemeler yaparak tahrif ettiğini iddia ederler. Zira bu durum da metindeki bozulmaların ve Eski Ahit’te ki bazı sözlerin yerlerini başkalarının almasının nedenini açıklar. Bu bağlamda Musa’nın ölümü ve ona neler olduğu, Musa’nın Nun’un oğlu Yeşu’ya son talimatlarını vermesi, İsrailoğulları’nın Musa’nın ölümünden sonra yaşadıkları üzüntü ve ağlamaları gibi olaylar bu metnin Musa’dan sonra yaşayan birine ait olduğunu ortaya koyar. Yani, akıl yürüten herkesin de bilebileceği gibi bunlar Allah’ın da Musa’nın da sözleri değildir.(Maqdisî 1899, Vol.5, 29)

Makdisî’ye göre Yahudiler’in Eski Ahit’i ile Samiriler’in ve Yunanlar’ın elinde olan kitabın arasında bariz farklar vardır ve bu durumda tahrif teorisini güçlendirmektedir:

Bütün bu işaretler metnin tahrif edildiğini göstermektedir zira Allah’tan gelen bir metinde bu tarz tutarsızlıkların olması akıl almaz bir durumdur. Ben tüm bunları size açıkladım böylelikle size, Eski Ahit’te Hz. Muhammed’e dair herhangi bir referans yok dediklerinde bu sizi hayal kırıklığına uğratmayacak.(Maqdisî 1899, vol.5, 30)

Makdisî, Yahudiler’in inkâr etmelerine rağmen(Ayrıntılı bilgi için bkz. Ben-Sammai t.y., 3-40) Hz. Muhammed’le ilgili referansların Eski Ahit’te bulunduğu inanmaktadır. Zira bu bilgi Kur’ân’da geçmektedir o halde bundan şüphe dahi edilmemelidir. Ayrıca âlimler sadece Eski Ahit’ten değil Yeni Ahit ve diğer ilahi kitaplardan da Hz. Muhammed’le ve onun peygamberliği ile ilgili işaretler ve deliller göstermişlerdir.(Maqdisî 1899, Vol.5, 27) Makdisî bu duruma örnek olabilecek derleme bir eserden iki tane alıntı yapar. Ona göre, sözde Kitab-ı Mukaddes alıntıları ise şu şekildedir:

“Ey Davut, Süleyman’a deki; Rab’e ait olan dünyada seni kim başarılı kılacak. Ona ve onun soyuna övgüye değer bir miras (Muhammed) vereceğim ve ona udla ya da yaylı çalgılarla ibadet edilmeyecek.” Onlara göre bu pasaj Kur’ân ile doğrulanır zira Mezmurlar’da geçen bu ibare Kur’ân’da geçen ‘yeryüzü benim iyi kullarıma miras olarak kalacaktır’ (Enbiya 21/105) ibaresi ile

uyuşmaktadır. Yine aynı çalışmada biz; “Rab, Sina’dan övgüye değer (Mahmud) bir hükümlürlük çıkaracak.” pasajını da buluruz. Bunu da yorumlayan alimler, hükümlürlük ifadesinin liderlik ve imamlık anlamına geldiğini; övgüye değer denirken de Muhammed’in kastedildiğini söylemişlerdir.”(Maqdisî 1899, Vol.5, 28)

Makdisî bu verilere, Eski Ahit’te Hz. Muhammed’e ya da onun ulusuna dair herhangi bir ima olmadığını çünkü Eski Ahit’in metin olarak da tahrif edildiği bilgisini ekler. Yine de o, Yarattılış 17/20 ve Tesniye 33/2 gibi iki isabetli örneği de vermektan geri durmaz.(Maqdisî 1899, Vol.5, 30-32) Ancak bu iki alıntıyla ilgili ilginç olan şey şudur ki; her ikisi de Hz. Muhammed ya da İslam’a dair pek fazla bir şey içermez. Zira o da bu pasajları sadece erken dönem Müslüman âlimlerin listelerinden öylece aldığı itiraf etmiştir. Gerçekten de seçtiği bu örnekler, İbn Rabban ve İbn Kuteybe’nin çalışmalarında da karşılaştığımız gibi orijinal olmaktan oldukça uzaktadırlar. Yine de onun orijinal olduğu bir kısım vardır ki o da Makdisî’nin bu ayetleri Arapça telaffuzları ile beraber orijinal diliyle yani İbranice vermesidir. Ayrıca o bu bölüme İbranice telaffuzuyla ilgili bazı talimatlar ile Arapça tercümeyle de eklemiştir. Ardından da tüm bu verileri Müslüman âlimlerin verileriyle karşılaştırmıştır.(Maqdisî 1899, Vol.5, 33) Onun orijinal dilde alıntı yapmasının sebebi ise, onun Kitap ehlinde olan gerçekleri hızlıca inkâr etme eğilimini keşfetmiş olmasındandır. (Maqdisî 1899, Vol.5, 29) Muhtemelen o, kullandığı İbranice ifadeleri Yahudilikten İslam’a geçmiş birinden –zira ihtida etmiş birisi hala Yahudi olan birine göre daha hassas çalışacaktır- öğrenmiştir. Zira onun bu konuda daha önce Yahudi olan birisiyle tartışmış ancak tatmin edici cevaplar alamadığı için bir Yahudi dönmesine yöneldiği düşünülebilir.

Ben, onun alıntılarının kaynağının İbn Kuteybe’nin “*Delâi’l-Nübüvve*” isimli eseri olduğunu iddia ediyorum.(Adang 1996, 156) Ancak o diğer kaynaklara da başvurmuş gibi görünüyor. Zira Makdisî, Müslümanların Hz. Muhammed’in peygamberliğine dair işaretlerle ilgili çok sayıda tez yazdıklarını ve bunların da bazılarının gelenekçi bazılarının da rasyonalist bakış açısına sahip olduğunu eserinde yazar. Ancak o, çalışmasının hiçbir bölümünde ki bu tam 22 bölüme tekabül eder, Bu eserlerin ve yazarlarının isimlerinden bahsetmez demek abartılı olmaz. (Maqdisî 1899, Vol.5, 25) Bu konuda İbn Nedim, Makdisî’nin kullanmış olabileceği kaynakları: “*A’lâm en-nubuvve*”, “*Delâi’l en-nubuvve*”, “*İhbât er-risâle*” ve diğerlerini eserinde listelemiştir.(Adang 1996, 157; İbn al-Nâdim 1988, 36, 185, 214, 229, 252, 272) Yine de “delâi’l” türündeki tüm eserlerden faydalanmamıştır. Ancak bunun nedeni burada adı geçen eserleri yeterince yetkin görmemesinden dolayı değil, kendi içerisinde yaşadığı Kitab-ı Mukaddes’e karşı olan kararsız tutumundan dolayıdır.

Bu kararsızlık hissine rağmen, onun Yahudiliğe karşı ilgisi gerçek gibi görünüyor. Zira o, Yahudiler’in inanç ve uygulamalarını genel olarak adil ve büyük ölçüde doğru vermeye özen göstermiştir. Yazarlarımız arasında ana amacı Yahudiliğe reddiyeler yazmak olan İspanyol yazar İbn Hazm (456/1064) da ise bu yön çoğu zaman eksiktir.

İbn Hazm

Endülüs Devleti’nin Mansûr yönetimi zamanında vezirlik yapan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen İbn Hazm(Abu Laila 1985, 75-100, 165-71; Arnaldez 1985, 790-99; Chejne 1982; Hardallo 1984; İbn Hazm ile ilgili genel bir literatür için bakınız: Palacios 1927), bu sebeple politik bir kariyere mahkum olmuştur denebilir. Ancak onun bu politik hırsları, devletin 1031 yılında İspanyol Emevi Devleti tarafından yıkılması ve daha sonrasında da birçok küçük krallığa bölünmesiyle hayal kırıklığına uğramıştır. İbn Hazm’ı siyasetten uzaklaştıran ve kendisini tamamıyla ilme ve öğrenmeye adanmasına sebep olan bu olaylar; diğer taraftan da Müslüman olmayanlar için yeni fırsatlar meydana getirmeye başlamıştır. Zira onlar, önceki yönetimde yaşadıkları sisteme tabi olarak ikinci sınıf muamelesi görüyorlar ve yönetimde herhangi bir pozisyona gelmeyi arzu dahi edemiyorlardı. Bu bağlamda onlar, özellikle Granada hükümdarlığı altında İbn Hazm ile aynı mevkiye kadar yükselerek bu durumdan faydalanmaya başlamışlardır. Hatta bunlardan İsmail İbn el-Negrîlâ ve Samuel el-Nakîd olarak da bilinen kişilerin, İbn Hazm ile

o daha 20 yaşındayken ilmi münakaşalara dahi giriştikleri bilinmektedir.(Endülüs Yahudileri ve özellikle İbn Nakrîla ile ilgili bkz. Wasserstein 1985, 190-223)

İbn Nakrîla, İbn Hazm'ın iletişim halinde olduğu birçok Yahudiden sadece birisiydi; İbn Hazm, Rabbanî Yahudilerin yanı sıra az bilinen İseviyye mezhebi ile şüphecilerle de irtibat halindeydi. (İbn Hazm'ın iletişimde olduğu Yahudiler için bkz. Adang 1996, 94; İseviyye mezhebi için bkz. Wasserstrom 1992, 57-80, 1994, 69-89) Dahası o, açık bir şekilde söylememiş olsa da onun Karai mezhebi ile de yakın ilişkide olduğu görünmektedir. Bu bağlamda biz, İbn Hazm'ın Yahudiler'e karşı yönelmiş olduğu eleştirilerinde yoğun bir şekilde Karaî etkisini görmekteyiz. Ancak bu durum Karailer'in, İbn Hazm'ın eleştirilerinden kurtulduğunu göstermez. Zira İbn Hazm'ın Karailer'den aldığı anti-Rabbanî argümanları değiştirerek Karaileri de içerisine alan tüm Yahudiler'e karşı argümanlar geliştirdiği görünmektedir.(İbn Hazm'ın kullandığı Karai argümanları için bkz. Adang 1995a, 419-41)

İbn Hazm'ın bir çok çalışmasında Yahudiler ve Yahudilikle alakalı polemik unsuru taşıyan argümanlar bulunur.(Aslında İbn Hazm'ın çalışmaları sadec tek bir alanla ilgili değildir. Onlarda hem Yahudiler hem de diğer inanç sahipleri ile ilgili birçok argüman bulunur. Örneğin bkz. İbn Hazm 1982, 8,505, 1990, 48, t.y., 445,722) Bunların başında muhtemelen yukarıda da belirtildiği üzere Granada veziri olan İbn Negrîla'ya(Arnaldez 1973, 41-48; Fierro 1992, 81-89; Ayrıca söz konusu mesele için bkz. Gomez 1936, 1-28; İbn Hazm 1960, 45-81; Powers t.y., 109-21; Stroumsa 1987, 767-72; Wasserstein 1985, 199-205) karşı yazılmış olan “*el-Red alâ İbn el-Negrilâ el-Yahudî*” ve “*Kitâb el-fisal fi'l milel ve'l ehvâ ve'l-nihal*”(İbn Hazm 1975a) gelir. Ayrıca zikredilen ikinci kitap kendi içinde “*İzhâr tebdil el-Yahûd ve'l-Nasârâ li'l Tevrât ve'l-İncil*” isimli orijinal bir bölümde içerir. (Farklı bir bakış açısı için bkz. Aasi 1987, 77; Friedlaender 1906, 267-77) İbn Hazm'ın İbranice Kitab-ı Mukaddes bilgisi ve Yahudilikle ilgili bilgileri genelde bu bahsedilen eserlere dayandırılır. Ancak aslında onun diğer eserleri de bu konularda çok önemli veriler içermektedir ve bunlar çoğu zaman göz ardı edilmektedir.

İbn Hazm'ın Yahudiliğe karşı gündeme getirdiği başlıca argümanlar ise şu şekildedir. Yahudi ilkeleri, İslam tarafından yürürlükten kaldırılmıştır. Bu nedenle Müslümanlar, Eski Ahit'i yasal bir kaynak olarak kullanmazlar ve onun hükümlerine bağlılık göstermezler.(Bu konudaki makaleme bkz. Adang 1995b, 1-15) O sadece Yahudiler'in iddia ettiklerinden daha geç bir tarihe dayanan bir tarih kitabı olarak değer görmelidir. Eski Ahit'in hükmünün ortadan kalktığına dair İbn Hazm'ın ileri sürdüğü bu iddiaların bir kısmı, en azından bir asır kadar güncel kalmıştır. Onlara daha sonradan Saadia Gaon ve Kirkisanî gibi Yahudi teologlar reddiyeler yazmış ayrıca Bakillanî (403/1013) gibi Müslüman teologlar da bunları eserlerinde kullanmışlardır.(Adang 1996 Ayrıntılı bilgi için ilgili eserin altıncı bölümüne bakınız.)

İbn Hazm'a göre Müslümanların Eski Ahit'ten uzak durmaları için en temel sebep onun tarih içerisinde Yahudiler tarafından tahrif edilmiş olması ve nihayetinde de yok edilip sahtesiyle değiştirilmiş olmasıdır. İbn Hazm'ın bu fikre ikna etmeye çalıştığı insanlar, hala Eski Ahit'e kutsal kitap gözüyle bakıp saygı duyan Müslüman kimselerdir. İbn Hazm'ın bu kimselere karşı tutumu ise aşağıdaki pasajdan çıkarılabilir:

Bize bazı cahil Müslümanların, Yahudi ve Hıristiyanların ellerinde bulunan Eski Ahit ve Yeni Ahit'in tahrif edilmediklerine dair bir inanca sahip oldukları bilgisi ulaştı. Onların bu tahrifi kabul etmeme nedenleri, Kur'an'ı ve Sünneti gereken önemi vermeden kavramış olmalarıdır. Onlar Allah'ın şu sözlerini hiç mi duymadılar merak ediyorum: “*Ey Kitap Ehli! Neden gerçeği batılla karıştırıyor ve bile bile gizliyorsunuz?*”c(Âl-i İmrân 3/71), “*onların bir kısmı gerçeği bile saklıyorlar*” (Bakara 2/146), “*onların bir kısmı kitaptan olmadığı halde kitaptan sanasınız diye kitaplarını eğip büküyorlar*” (Âl-i İmrân 3/78), ve “*onlar kelimelerin manalarını çarpıtıyorlar*” (Nisa 4/46) vd.(Maide 5/13,41) Kur'an'da buna benzer pek çok ayet vardır. Biz hiçbir Müslümanı, Eski Ahit ve Yeni Ahit'i dinlerken Tanrı'nın aşağıda zikredilen sözlerini tartışırken görmeyiz. “*Muhammed Allah'ın elçisidir, o ve onunla beraber olanlar kafirlere karşı sert ve birbirilerine karşı merhametlidir. Onları Allah'ın rızası için hep secde de ve rükuda olarak görürsün. Onların secde*

izleri yüzlerindedir. Eski Ahit'te onlar için yapılan benzetme budur. Yeni Ahit'te ise onlar; çiftçileri sevindirmek için filiz veren, güçlendiren ve kendi sapsarı üzerinde durabilen bir ekine benzetilir. Tüm bunlar kafirler öfkeden kahrolsun diye böyle olmuştur.” (Fetih 48/29) Şu an, Yahudiler ve Hıristiyanların kitapları olarak kabul ettikleri ne Eski Ahit'te ne de Yeni Ahit'te bunları bulamıyoruz. İşte bu sebeplerden bu cahil insanların Rab'lerinden gelen Eski Ahit ve Yeni Ahit'in Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından değiştirildiklerini kaçınılmaz bir şekilde kabul etmeleri gerekir.(İbn Hazm 1975b, 215)

Bu sözlerin Müslüman okuyuculara yönelik olduğu ve Yahudiler'i ikna etmek üzere yazılmadığı açıktır. Bununla beraber İbn Hazm, Yahudilerle toplum önünde yapmış olduğu tartışmalarda, onları İslam'ın üstünlüğünü kabule ikna etmeye çalışmıştır.(İbn Hazm 1975b, 116, 1975a, 120) Fakat bu Yahudiler'i dönüştürme girişiminin başarılı olup olmadığı hususu belirsizdir. Ben bu çabanın başarılı olmadığını düşünüyorum çünkü şüphesiz başarılı olsa İbn Hazm bu durumdan tıpkı Yahudi bir rakibini susturmayı başarmasından zaferle bahsetmesi gibi bahsedirdi.(Bu konuda bir örnek için bkz. İbn Hazm 1975b, 135)

İbn Hazm okuyucularına Eski Ahit'in tanınmayacak kadar bozulduğunu iki yolla göstermeye çalışır. O ilk olarak, Musa'nın beş kitabından yaklaşık 50 pasajın, tarihi ve coğrafi açıdan yanlışlıklarına, antropomorfizm gibi küfür iddialarına, birbirleriyle ve Kur'an'la çelişen ifadelerine dikkat çekerek bunların analizlerini verir. (İbn Hazm 1975b, 116-86) İkinci olarak da İbn Hazm, daha az bilgi sahibi olduğu Yeni Ahit'te Eski Ahit'in izlerini sürer. (İbn Hazm 1975b, 187-203) Her iki analizde İbn Hazm'ı şu an bilinen Eski Ahit'in Musa'ya vahyedilen kitap olmadığı ve onun kayıp olduğu sonucuna götürür.

İbn Hazm'da Makdisî gibi, Eski Ahit'te Musa'nın ölümünü takiben neler olduğunu anlatan pasajlara dikkat çeker. Ancak İbn Hazm'ın versiyonunda daha fazla detay olmasına rağmen, “Yahudi Eski Ahit”inin yeniden ortaya çıkışında ki Ezra'nın rolüne ve önemine daha az vurgu vardır. İbn Hazm'a göre İsrailoğulları, Musa'nın ölümünden sonra başka Tanrı'lara yönelmişlerdir. Bu dönemde onların başına bir kısmı putperest olan birçok idareci ve hakim geçmişti. Onların idaresi altındaki İsrailoğulları da zamanla kitaplarını hor görmeye ve tahrif etmeye başlamışlardır. İbn Hazm daha sonra Davud ve Süleyman'la ilgili birkaç eleştiri getirmiş ardından da Yahudi tahtına geçen diğer kişilerle ilgili onların dine tutumlarını açıklayarak pek çok tez ileri sürmüştür.

Ardından Eski Ahit'in Krallar ve Tarihler kitaplarını inceleme altına alan İbn Hazm, Kral Süleyman'ın 20 varisinden 15'inden daha fazlasının kendilerine ibadet edecek başka idoller bulduklarını söyler. Bu bağlamda İsrail kralları ona göre oldukça ahlaksızlardır. Ardından anlatmaya devam eden İbn Hazm'a göre, tüm bu zamanlar boyunca Eski Ahit'in tek bir kopyası vardı ve o da sadece Başrahabin yılda bir kere girmeye izinli olduğu bir tapınakta tutuluyordu. Yani onların Eski Ahit'i tahrif etmeleri için bolca fırsatları vardı ve halktan insanların bu farkı anlamalarının hiçbir yolu yoktu.(İbn Hazm'ın Eski Ahit'in sadece tek bir kopyasının olduğu ve bunun insanlar tarafından içeriğinin bilinmemesiyle ilgili hükmü ortadan kaldırma iddiası, Maimonides tarafından inkar edilmiştir. Bu konuda bkz. Lazarus-Yafeh 1995, 81-99)

Hatta tüm bunlar Eski Ahit'in tek kopyasının yok edilmesine delil kabul edilmezse dahi, Tapınağın defalarca kez yağmalanması bu durum için yeterli bir kanıt oluşturur. Dahası Davut döneminde ki krallardan birisi Eski Ahit'ten Tanrı'nın adını silme saygısızlığından dolayı ateşe atılmıştır.(Bu suçlama ile ilgili bkz. Adang 1996, 244) Kaldı ki Kudüs'ün Nebukadnezar tarafından ele geçirilmesi ve tapınağın yerle bir edilmesi de Eski Ahit'in akıbetiyle ilgili tüm şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Sonrasında Babil'e sürülen Yahuda sakinleri de orada kendilerine Yahudilik adı altında tamamen yeni dualar ve ritüellerle dolu, orijinal Musevi inançtan tamamıyla farklı yeni bir din geliştirmişlerdir. Sonrasında da, Kudüs'e dönmelerine izin verildiğinde onlar, sadece Tapınaklarını inşa etmekle kalmayıp, kitaplarını da yeniden yazmışlardır. Ki onların tüm bu yaptıklarının ilahi vahyi temsil etmediği de gayet açıktır.

Fakat eğer Tanrı, onların kanunlarının yazarı değilse o zaman bu kimdir? İbn Hazm buna açık bir cevap vermez. Bazen İsrailoğulları ve Yahudililer toplu olarak bu tahriften sorumlu tutulurken; bazen de İbn Hazm anonim bir Yahudi'ye dikkat çeker. Ve o kişiyi şöyle tanımlar: cahil, matematiksel ve coğrafi hiçbir bilgisi olmayan ancak bunlardan bahseden kurnaz, asıl amacı dinle dalga geçmek olan ya da Yahudileri gözden düşürmek olan; yani sebep her ne olursa olsun saçmalıklarını Tanrı'nın sözü olarak ortaya koyan birisiydi.(İbn Hazm 1975b, 123,128,129,134,135,138,140,150) Bununla beraber İbn Hazm çeşitli yerlerde; İbn Kuteybe, Taberî ve Makdisî tarafından Eski Ahit yazarı olarak itibar gören Ezra'yı da bir sahtekar olarak tanımlamıştır.(İbn Hazm 1975b, 117,178,187,197,198,210) İddia edildiği üzere hafızasından yeni bir Eski Ahit dikte eden Ezra, İbn Hazm'a göre öncesinden öyle farklı bir kitap dikte etmiştir ki bu kitap orijinalini andırmaz bile. Yahudi dini de bu yanlış "vahiy" üzerine temellendirilmiştir.

İbn Hazm'a göre, gerçek Eski Ahit, İsa Mesih zamanında Yeni Ahit'in içerisinde bir kez daha ortaya çıkmış ancak İsa'nın Cennet'e yükselmesiyle iki Kutsal kitapta onunla beraber ortadan kaybolmuştur ve Hz. Muhammet gelip bu kitapları orijinal hallerine restore edene kadar da onlara tahrif edilmiş kitaplar kalmıştır. Bu bağlamda Yahudiler'in ve Hıristiyanlar'ın kitaplarının isteklerini yerine getirmelerinin tek yolu, İslam'ı ve Kur'an'ın yasalarının hepsini kucaklamalarıdır.(İbn Hazm 1975b, 212)

İbn Hazm'da Makdisî gibi, Eski Ahit'in Yahudi, Samiri ve Yunanca versiyonlarının tutarsızlıklarını; eski kutsal kaynakların güvenilirliğine kanıt olarak gösterir.(İbn Hazm 1975b, 99-117) Ancak o tüm bu güvensizliğine rağmen, Hz. Muhammed'e atıfta bulunduğunu düşündüğü pasajlardan alıntı yapmakta tereddüt etmemiştir. Ve İbn Hazm bu paradoksu için de şu açıklamayı yapmıştır: "Allah bu ve bazı belirli pasajları tahriften korumuştur. Bunlar "Ezra'nın Eski Ahit"inin tek gerçek unsurlarıdır."(Bu pasajın çevirisi için bkz. Adang 1996, 160)

İbn Hazm'a göre sahte olan ve tahrif edilen sadece Yahudiler'in kutsal kitapları değildir; zira onların yaşadıkları din de hiçbir şekilde Musa'nın inancına benzememekteydi. İbn Hazm'ın Karaîler'in görüşünü yansıtan argümanına göre de, onun zamanında yaşanan bu Yahudiliğin mimarları hahamlardı.(Adang 1995a, 1996, 120)

İbn Hazm'ın polemikleri incelendiğinde, onun her ne kadar Arapça çevirisinden olsa da Yahudiler'in kutsal kitabına aşına olduğu görünmektedir. Bu bağlamda Eski Ahit'in tam bir kopyasının elinde olmadığı da ortadadır. Onun Yahudiler'in kutsal kitapları dışında kanunlarının yazdığı kitaplar konusunda da birtakım alıntılara güvendiği hatta bu tutumuna Rabbani kaynakları eleştirirken de devam ettiği yine eserlerinden anlaşılmaktadır.

Bunlarla beraber, İbn Hazm'ın Eski Ahit'e olan aşinalığı oldukça iyidir ve daha önceki yazarlarla hiçbir paralellik barındırmaz. Onun Yahudi inancı ve pratik hayatları ile ilgili olan bilgisi de, Makdisî ve Bîrûnî (442/1050) gibi diğer yazarların bilgilerinden daha az değildir. Ayrıca İbn Hazm'ın Yahudilerle ilgili meseleleri ele alışı ve sorgulayışında ki güdülerinin de zikredilen iki yazardan farklı olduğuna dikkat çekmeliyiz. Zira o her ne kadar okuyucularını bilgilendirmeye çalışsa da; onun Yahudilikle ilgili bilgilerle ilgili kriterinin kendi polemiklerinin amacına hizmet ettiği görünmektedir.

Son olarak da, İbn Hazm'ın Yahudilere karşı tutumundan bahsetmemiz gerekir. İbn Hazm'ın polemik içeren yazıları o kadar ağır bir dille ve aşağılayıcı bir karakterle yazılmıştır ki bu durum onun bir çok akademisyen tarafından Anti-Semitik olarak zikredilmesine neden olmuştur.(İbn Hazm'ın yazım dilinin, Anti-Semitik ya da kısmen Anti-Semitik olarak zikredilmesine dair bkz. Gomez 1971, 48) Bununla beraber İbn Hazm'ın bu eleştirel dilinin tek muhatabı Yahudiler de değildir, zira o mezhepsel taassuptaki Müslümanları ve Hıristiyanları da eleştirmiştir. Ayrıca bir kimse İbn Hazm'ın polemik yazıları dışında kalan kanunlarla ilgili yazılarına baktığında; Müslüman ve Yahudiler'in bir arada yaşamalarını kapsayan sosyal hayatla ilgili kurallarının, hukukçuların belirlemiş olduğu kanun ve kurallardan daha hafif olduğunu görür

ki bu d ihmal edilen bir gerçektir. Yine de onun, özgür düşünceden ziyade Zahirî'lerin ya da kanunları literal olarak ele alan mezheplerin ilkelerine sıkı sıkıya bağlı olduğu unutulmamalıdır. (Zahiri mezhebi ve İbn Hazm'ın bu mezhepe katkıları için bkz. Goldziher 1971)

Sonuç

Biz bu makalede, klasik dönemde Yahudi kutsal kitabına karşı Müslüman yazarlar tarafından yazılmış polemik içeren bazı argümanları tartıştık. Kitab-ı Mukaddes'te Hz. Muhammed'e referans olup olmaması dışında ki ana mesele, Kur'ân'da da zikredildiği gibi Eski Ahit'in özgünlüğü ya da sahte olması durumudur. Daha geniş anlamda ifade edecek olursak İbranice Kitab-ı Mukaddes'ten geriye kalan kitapların durumu ana problematiktir. Her bir yazar kendi kitabında, Yahudi kutsal kitabına karşı kendi karmaşık tutumlarını ortaya koymuştur. Bu kimseyi şaşırtmamalıdır çünkü Kur'ân bir taraftan Eski Ahit'in Hz. Muhammed'e dair referanslar içeren bir kutsal kitap olduğunu söylerken; diğer taraftan da bu kutsal kitapların yanlış bilgileri temsil ettiğini söylemektedir. İbn Rabban ve İbn Kuteybe, kendi savunmalarını içeren kitaplarında Eski Ahit'ten veriler kullanmakta kendilerini haklı görürler; ancak onlar sadece yorumları kullanırlar zira onlara göre Eski Ahit'in metni tahrif edilmiştir. Taberî de bu görüştedir ancak yine de o Yahudi kutsal yazılarından uzak durmayı tercih eder. Makdisî ve İbn Hazm ise, metni de sahte olduğunu söyleyerek reddetmişlerdir. Yine de bu iki yazar bile Hz. Muhammed'e atıfta bulunduğunu düşündükleri bazı pasajları gerçek kabul etmişlerdir. Bu biri radikal diğeri daha ılımlı olan, her iki tahrif yorumunun da modern Müslüman yazarlar içinde takipçileri vardır. (Bu çalışma Aralık 1991'de bir konferansta devam eden doktora tezime temel alınarak sunuldu. Tez 1993 yılında tamamlandı ve 1996 yılında da zikredilecek isimde revize edilerek basıldı. Bkz. Adang 1996)

Kaynakça

- Aasi, Ghulam Haider. 1987. *Muslim Understanding of Other Religions: Analytical Study of İbn Hazm's Kitab Al-Fasl fi al-Milal wa al-Ahwa wa al-Nihal*. Temple University.
- Abu Laila, Mohammad. 1985. *An Introduction to the Life and Work of İbn Hazm*. İslamic Quartely.
- Adang, Camilla. 1992. "Some hitherto Neglected Biblical Materials in the Work of İbn Hazm". (5).
- . 1995a. "Elements Karaites dans la Polemique anti-Judaique d'İbn Hazm". İçinde *Dialogo Filosofica-Religioso Entre Cristianismo*, ed. Horacio Santiago Otero. Princeton: N. J. Princeton University Press.
- . 1995b. "İbn Hazm's Criticism of Some 'Judaizing' Tendencies Among The Malikites". *Medieval and Modern Perspectives on Muslim-Jewish Relations*.
- . 1996. "Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From İbn Rabban to İbn Hazm". İçinde *Islamic Philosophy, Theology and Science 22*, Leiden: E.J. Brill.
- Al-Jahız, Abu Othman İbn Bahr. 1926. "Al-Radd alâ'l-Nâsârâ". İçinde *Three Essay Of Abu Othman Amr İbn Bahr al-Jahız*, ed. Joshua Finkel. Cairo: Salafiyya Press.
- Arberry, Arthur J. 1964. *The Koran Interpreted*. Oxford: Oxford University Press.
- Arnaldez, Roger. 1973. *Controverse d'İbn Hazm Contre İbn Naghrila le Juif*. Revue de l'Occident Musulman et de la Mediterranee.
- . 1985. "İbn Hazm". *Enclopedia of İslam 3*.
- Ayoub, Mahmoud. 1986. "Uzayr in the Qur'an and Muslim Tradition". İçinde *Studies in Islamic and Judaic Traditions*, ed. William M. Brinner ve Stephen D. Ricks. Atlanta: Scholar Press.

- Ben-Sammai, Haggai. "The Attitude of Some Early Karaites Towards Islam". İçinde *Studies in Medieval Jewish History and Literature*, ed. Isadore Twersky. Cambridge: Harvard University Press.
- Bouman, Johan. 1990. *Der Quran und die Juden: Die Geschichte einer Tragödie*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Bouyges, M. 1949. *Nos Informations sur 'Aliy... Tabariy*. Melanges de l'Université St. Joseph 28.
- Brockelmann, C. 1898. "İbn Al-Jawzî's kitâp al-wafâ fî fadâi'l al-Mustafâ nach der Leidener Handschrift untersucht". İçinde *Beitrage zur Assyriologie und Semitischen Sprachwissenschaft*, ed. Friedrich Delitzsch ve Paul Haupt. Leipzig: Hinrichs.
- Burton, John. 1977. *The Collection of the Qur'ân*. Cambridge: Cambridge University Press.
- . 1990. *The Sources of Islamic Law: Islamic Theories of Abrogation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Busse, Heribert. 1988. *The Theologischen Beziehungen des İslams zu Judentum und Christentum: Grundlagen des Dialogs im Koran und die Gegenwartige Situation*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Chejne, A.G. 1982. *İbn Hazm*. Chicago: Kazi Publications.
- Drint, Adriana. 1995. *The Mount Sinai Arabic Version of IV Ezra (Ph. D. Thesis)*. Germany: Rijksuniversitat Groningen.
- Fierro, Maribel. 1992. *İbn Hazm et le Zindîq Juif*. Revue du Monde Musulman et de la Mediterranee.
- Friedlaender, I. 1906. "Zur Komposition von İbn Hazm's Milal wa'n-Nihal". İçinde *Orientalische Studien Theodor Nöldeke Gewidmet*, ed. Carl Bezold. Giessen.
- Fristch, Erdmann. 1930. *Islam und Christentum im Mittelalter: Beitrage zur Geschichte der Muslimischen Polemik Gegen das Christentum in Arabischer Sprache*. Breslau: Müller and Seiffert.
- Goldziher, Ignaz. 1878. *Über Muhammedanische Polemik gegen Ahl al-Kitab*. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.
- . 1971. *The Zâhîrîs: Their Doctrine and Their History - A Contribution to the History Of Islamic Theology*. ed. Wolfgang Behn. Leiden: E.J. Brill.
- Gomez, Emilia Garcia. 1936. *Polemica Religiosa Entre İbn Hazm e İbn el-Nahgrila*. Spain: Al-Andulûs.
- . 1971. *El Collar de la Paloma: Tradato Sobre el Amor y Los Amantes*. Madrid: Alianza Editorial.
- Griffith, Sidney H. 1983. "The Prophet Muhammad , His Scripture and His Message According to the Christian Apologies in Arabic and Syriac from the First Abbasid Century". İçinde *in La vie du prophete Mohamet: Colloque de Strasbourg 1980*, ed. Toufic Fahd. Paris: Press Universitaires de France.
- Hardallo, İbrahim. 1984. *al-Tawrât wa 'ş-Yahûd fi fikr İbn Hazm*. Kartum: Dâr Jâmi'at al-Kârtûm.
- Heath, Peter. 1989. *Creative Hermeneutics: A Comparative Analysis of Three Islamic Approaches*. Arabica.
- Hirschfeld, Hartwig. 1901. "Mohammedan Criticism of the Bible". İçinde *Jewish Quarterly Review* 13.

- Huseini, İshak Musa. 1950. *The Life and Works of Ibn Qutayba*. Beirut: American University of Beirut.
- İbn al-Nâdim. 1988. *Fihrist*. ed. Reza Tajaddud. Beyrut: Dar al-Masira.
- İbn Hazm. 1960. *Al-Radd alâ İbn al-Naghrîla al-Yahûdî warasai'l ukhra*. ed. İhsan Abbas. Cairo: Dâr al-Uruba.
- . 1975a. *5 al-Fisal fi'l-milal wa'l-ahwâ wa'l-nihal*. Beirut: Dar al-Mâ'rifa.
- . 1975b. *1 al-Fisal fi'l-milal wa'l-ahwâ wa'l-nihal*. Beirut: Dar al-Mâ'rifa.
- . 1982. *Jamharat Ansâb al-Arab*. ed. Abd al-Salam Muhammad Harun. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1990. *Kitâb al-akhlâq wa'l-siyar*. ed. Eva Riad. Upsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Semitica Upsaliensia.
- . *Al Ihkâmfi usûl al-ahkâm*. Cairo.
- İbn Qutayba. 1966. *Ta'wil mukthaliif al-hadith*. ed. Muhammad Zuhri Najjar. Cairo: Maktabat al-Kulliyyat al-Azhariyya.
- . 1969. *Al-Ma'arif*. ed. Tharwat Ukasha. Cairo: Dar'al Ma'arif.
- İbn Rabban Taberî, Ali. 1923. *Kitâb el-dîn ve'l-devle fi isbât nübüvvet el-nebî Muhammed*. ed. A. Mingana. Manchester: University Press.
- İbn Sa'd. 1957. *1 Al-Tabaqâtal-kubrâ*. Beirut: Dâr Sâdır.
- Jawziyyâ, İbn Qayyîm. 1905. *Kitâb hidâyât al-hâyârâ min al-Yâhûd wa'l-nâzârâ*. Cairo.
- Khalidi, Tarif. 1976. *Mu'tazilite Historiography: Magdisî's Kitâb al-Bad wa'l-Tarikh*. Journal of Near Eastren Studies.
- Khoury, Adel-Theodore. 1969. *Les Theologiens Byzantins et l'İslam: Textes et Auteurs*. Paris: Beatrice-Nauwelaerts.
- . 1972. *Polemique Byzantine Contre l'İslam*. Leiden: E.J. Brill.
- Kohlberg, Etan. 1976. *From Imamiyya to Ithna-Ashariyya*. Bulletin of the School for Oriental and African Studies.
- Lazarus-Yafeh, Hava. 1995. *Tahrif and Thirteen Torah Scrolls*. Jerusalem Studies in Arabic and İslam.
- Lecomte, Gerard. 1965. *Ibn Qutayba*. Damascus: Istitut Français de Damas.
- Lewis, Bernard. 1984. *The Jews of İslam*. Princeton: Princeton University Press.
- Maqdisî. 1899. *Kitâb al-bad wa'l-tarikh*. Paris: Ernest Leroux.
- Margoliouth, D. S. 1930. *On "The Book of Religion and Empire" by Ali Rabban al-Tabarî*. England: Proceedings of the British Academy.
- Matteo, İgnazio Di. 1922. *Tahrif od Alterazione Della Bibbia Secondo , Nusulmani*. Bessarione 38.
- McAuliffe, Jane Dammen. 1988. "Quranic Hermeneutics: The View of al-Tabarî and Ibn Kâthir". İçinde *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'ân*, ed. Andrew Rippin. Oxford: Clarendon Press.
- Meyerhof, Max. 1931. *Alî İbn Rabban at-Tabarî*. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.

- Mugammis, Davud İbn Mervan. 1989. *Davud İbn Mervan al-Mugammis's Twenty Chapters*. ed. Sarah Stroumsa. Leiden: E.J. Brill.
- Palacios, Miguel Asfn. 1927. 1 *Abenhazam de Cordoba y su Historia Critica de las Ideas Religiosas*. Madrid: Real Academia de la Historia.
- Pellat, Charles. 1962. *Ibn Qutayba wa'l thagâfa a-arabiyya*. ed. A. Badawi. Kahire.
- Perlmann, Moshe. 1974. "The Medieval Polemics Between Islam ve Judaism". İçinde *In Religion In Religious Ages*, ed. S.D. Goitein. Cambridge.
- Powers, David S. "Reading/ Misreading One Anothers Scriptures: İbn Hazm's Refutation of İbn Nagrella al-Yahudi". İçinde *Studies in İslamic and Judaic Traditions*, ed. William M. Brinner ve Stephen D. Ricks.
- Rubin, Uri. 1995. *The Eye of Beholder: The Life of Muhammad as Viewed by the Early Muslims*. Princeton: Darwin Press.
- Safwat, Ahmad Zaki, ed. 1937. "Risâlat Ebi Rabbi Muhammed b. el-Leys elletî ketebeha li'l-Raşîd ila Kunstantîn malik el-Rûm". İçinde *Cemherat resî'l el-Ârab*, Kahire: M. Al-Halebî.
- Sahas, Daniel J. 1972. *John of Damascus on Islam: The "Heresy of Ishmaelites"*. Leiden: E.J. Brill.
- Schreiner, Martin. 1888. *Zur Geschichte der Polemic Zwischen Juden und Mohammedanern*. Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft.
- Steinschneider, Moritz. 1877. *Polemische und Apologetische Literature in Arabischer Sprache*. Leipzig.
- Stieglecker, Herman. 1935. *Die Muhammedanische Pentateuchkritikzu Beginn des 2. Jahrtausend*. Deutschland: Theologischpraktische Quartalshrift 88.
- Strauss, E. 1946. "Darkhe ha-pulmus ha-İslami". İçinde *in Sefer ha-Zikkaron le-veth ha-Midrash le Rabbanim be-Vina*, ed. Aryeh Schwartz. Jerusalem: Ruben Mas.
- Stroumsa, Sarah. 1987. *From Muslim Heresy to Jewish-Muslim Polemics: İbn Al-Rawandî's Kitâb al-Dâmigh*. Journal of the American Oriental Society.
- Tabarî. 1879. *Ta'rih al-Rusul wa'l-mulûk, Annales*. ed. M.J. De Goeje. Leiden: E.J. Brill.
- . 1961a. 1 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961b. 2 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961c. 4 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961d. 10 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961e. 13 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961f. 6 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1961g. 8 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.

-
- . 1961h. 11 *Tafsîr al-Tabarî: Jâmi al-bâyân an ta'wîl al-Qur'ân*. ed. M. M. Shakir ve A.M. Shakir. Cairo: Dar al Maarif.
- . 1987. "The History of Tabarî". İçinde *The ANcient Kingdoms*, Albany: State University of New York Press.
- . 1989. "The History of Tabarî". İçinde *General Introduction and From the Creation to the Flood*, Albany: State University of New York Press.
- Vajda, G. 1960. "Ahl al-Kitâb". *Enclopedia of İslam* 1.
- Vajda, Georges. 1935. *Observations surquelques Citations Bibliques Chez Ibn Qotayba*. Revue de Etudes Juives.
- Wasserstein, David. 1985. *The Rise and Fall of the Party Kings: Politics and Society İn İslamic Spain, 1002-1086*. Princeton: N. J. Princeton University Press.
- Wasserstrom, Steven M. 1992. *The Isawiyya Revisited*. Studia Islamica.
- . 1994. *Between Muslim and Jew: The Problem of Symbiosis Under Early Islam*. Princeton: N. J. Princeton University Press.
- Watt, W. Montgomery. 1955. *The Early Development of the Muslim Attitude to the Bible*. Transactions of the Glasgow University Oriental Society.
- Wüstenfeld, F., ed. 1958. 1 *Kîtab sîrat Râsul Allâh: Das Leben Muhammad's nach Muhammad İbn İshak Bearbeitet von Abd el-Mâlik İbn Hisham*. Göttingen.
- Yâqûbî. 1960. 1 *Ta'rikh*. Beirut: Dâr Sâdır.